

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Залізник Я.І.

аспірант,

Уманський національний університет садівництва

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РІЧКОВИХ ГЕОСИСТЕМ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Сучасні ландшафтні комплекси – складні природно-антропогенні утворення, що сформувалися внаслідок впливу діяльності людини на природні ландшафти. Незважаючи на зміни, що порушують один або кілька їх компонентів, антропогенізовані ландшафти характеризуються природними закономірностями функціонування та реакцій на зовнішні збурення. У таких освоєних регіонах, яким є Україна, антропогенного впливу зазнають майже всі території. Ландшафт як середовище існування людини внаслідок тривалого окультурення набуває нових, бажаних для людини властивостей. Шляхом коадаптації природи і суспільства формується та підтримується певний рівноважний стан антропогенізованих ландшафтних комплексів. Надмірне навантаження на ландшафти порушує бажану для людини рівновагу між їх природними компонентами та антропогенними елементами, спричинює виникнення геоекологічних проблем [1].

Раціональне використання природних ресурсів як одна з глобальних проблем людства, що загострюється, потребує поглибленого галузевого вивчення. У свою чергу, охорона природи, як одна з галузей раціонального природокористування, консолідує в собі біосферний ресурс глобального масштабу, надзвичайний потенціал якого може бути реалізований лише завдяки ефективному управлінню та продуманій і системній екологічній політиці. Методологія та підходи до останнього є науковим завданням та законодавчим і виконавчим викликами сьогодення [2].

На жаль, до сьогодення закономірності природної організованості геосистем ще залишаються значною мірою не дослідженими. Водночас зрозумілим є одна з головних організаційних залежностей – це головна роль у цьому процесі структурної і міжсистемної складових тобто організація геосистем будь-якого рангу не моно процес, а узгоджений, складний, багатофакторний. Унаслідок такого ефекту організаційний процес отримує властивості цілісності, що дозволяє йому відповідати емерджентній складності територіальної системи.

Під тиском антропогенного чинника організованість геосистем, як безперервний процес їхнього становлення (функціонального, динамічного, еволюційного) отримує трансформаційні явища внаслідок деструктивної спрямованої та опосередкованої дії цього чинника. Трансформується сама базова організованість у вигляді інваріантної організаційної основи притаманної всім

без винятку матеріальним природним системам. Складовими такої базової організованості є емерджентна властивість систем, безперервна мінливість (у тому числі структурно-функціональна), стабільна ускладненість структури зв'язків, єдина стратегічна мета. Щодо ландшафтної сфери загалом, яку складають різноманітні ієрархічно підпорядковані геосистеми, то можна говорити про її антропогенну редукцію як незворотний процес зменшення різноманітності ландшафтної сфери, обумовленої руйнівною діяльністю людини (забруднення середовища, знищення лісів, розорювання степу тощо). Антропогенно обумовлене зниження різноманітності ландшафтної сфери відбувається зворотно до існуючого процесу спонтанного її підвищення. Тобто тут відбувається не тільки гальмування спонтанного процесу, а і його деградація. Унаслідок цього явища знижується стійкість геосистем, а також відбувається часове стискання її еволюційних станів, що обумовлює зменшення часу існування систем. Якщо система вже є антропогенною, то природне середовище в ній відіграє другорядну, складову функцію. Домінуючу системо формальну роль виконує антропогенний фактор, спрямований не на гармонізацію певної ділянки ландшафтної сфери (або біосфери), а одержання найбільших прибутків (умов, благ) для людини (суспільства). Як наслідок, антропогенна система перебуває у невірноваженому (негармонійному) стані із природним середовищем.

Складність просторово-часової організації антропогенних територіальних систем обумовлює складність її організаційних концептуальних залежностей. Водночас, їх різноманіття не автономне, а взаємопов'язане та взаємозалежне, що і створює відповідну концептуальну цілісність. Така цілісність – відкрите утворення, яке постійно доповнюється, уточнюється і корелюється.

На відміну від природних (натуральних) геосистем, де всі функціональні залежності чітко взаємоузгоджені, а в антропогенних системах з причини дезорганізувальних дій людини, наприклад принцип поляризації функцій (впливає з різної сумісності функцій і накопичення циклу функцій у регіоні) постійно перебуває у своєрідному «пошуковому» режимі, який спрямований в квазівірноважені співвідношення між поляризаційними функціями. Як наслідок, у системах виникає функціонально-поляризаційне напруження. Загалом співвідношення природного й антропогенного в територіальних системах, які перебувають під прямим або опосередкованим впливом людини, – один із ключових моментів науково обґрунтованої організації антропогенних територіальних систем. Це саме те, де схрещувались уявлення опонентів і прихильників антропогенного ландшафтознавства, а істина, як нерідко буває, знаходиться десь посередині.

Оскільки природа просторово диференційована на ієрархічно організовані взаємозалежні геосистеми, то і їхні ресурси значною мірою також підпорядковані цій диференціації. Про це свідчить правило Солнцева (виведене В. М. Солнцевим у 1981 р.) – використання окремого природного ресурсу завжди необхідно розглядати як експлуатацію конкретної ландшафтної системи певного рангу, тобто всіх компонентів, які її складають. Додамо, не тільки компонентів, а і функціональних та організаційних механізмів, просторових,

часових і чимало інших ресурсних параметрів. Відтак виникає вкрай необхідне співвідношення «ресурсна природа – потреби людини». І такі потреби значною мірою не тільки «вписані» в наявні геосистеми, а водночас належать до екологічних середовищ них потреб, які часто не сприймаються як ресурси. Складні відношення природного й антропогенного в територіальних системах значною мірою розкриває принцип гетерометрії біологічного і соціального – є відображенням стягування біологічної і соціокультурної сутності людини, які перебувають у взаємозв'язках з екофакторами середовища людини. Цей принцип сприяє вирішенню надзвичайно складного завдання щодо можливості коеволюції природи і суспільства. Антропогенно трансформовані системи, як і природні, характеризуються наявністю певних керівних впливів. Тут ще раз підтверджується теза, що в процесі будь-якого керування в його основі повинні перебувати механізми і процеси саме керування природного [3].

Список використаних джерел:

1. Сорокіна Л. Ю. Антропоцентричність у дослідженнях змінених людиною ландшафтів / Л. Ю. Сорокіна // Матеріали наукової конференції «Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму»: Зб. наук. праць. – К., 2018. – С. 108.
2. Варуха А. В. Оцінювання ефективності менеджменту природоохоронних територій як складова глобальної екологічної політики / А. В. Варуха // Матеріали наукової конференції «Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму»: Зб. наук. праць. – К., 2018. – С. 63.
3. Петлін В. М. Закономірності трансформації організованості геосистем під впливом антропогенного чинника / В. М. Петлін // Матеріали наукової конференції «Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму»: Зб. наук. праць. – К., 2018. – С. 32-33.